

ЦРКВЕНИ И ВЕРСКИ ЖИВОТ У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ КРАЈЕМ ХVIII И ПОЧЕТКОМ ХIХ ВЕКА

Северозападна Србија је због свог географског положаја одувек била попрште обрачуна двеју моћних царевина: Турске и Аустроугарске. Као по неком правилу, жртва у њиховим међусобним ратовима били су Срби и њихове светиње, које су и највише страдале.

Верски живот се одвијао у традицијама, али не увек по велелепним зиданим храмовима, већ зависно од ситуације - по кућама, збеговима и у плетарама. Он се није гасио, али су се центри тог духовног живота мењали, у зависности од потреба и политичких прилика. И у бурним временима српске историје, када се мењала политичка власт над овим крајевима и прелазила из српских руку у турске или аустроугарске, духовни живот се одвијао на темељима већ дубоко укоревеног српског Православља у оквиру Моравичке или Ариљске, Мачванске а доцније и Ужичко-ваљевске или Шабачко-ваљевске епархије.

Историја ових епархија најбољи је доказ колико је Црква увек водила бригу о свом народу, чак и онда када су, после укидања Пећке патријаршије, епископи били Грци, бригу о верском и националном опстанку водило је народно свештенство. Иако није имало ни довољно образовања, оно је одиграло пресудну улогу на очувању Православља и у организовању, припреми, па и самом вођењу Првог српског устанка, и тиме по ко зна који пут у нашој историји показало и доказало да је Црква и у најтежим искушењима увек остајала уз народ.

I

После добијања самосталности Српске цркве 1219. године, Свети Сава је отпочео са унутрашњим уређењем нове Архиепископије. Једна од новооснованих епископија била је и Моравичка, чије је седиште било у манастиру Ариљу на десној обали речице Рзава, близу њеног утока у Моравицу код данашње Ужичке Пожега. Обухватала је северозападне делове државе Стефана Првовенчаног, у чијем саставу тада нису били Посавина и Подунавље.

Моравички епископ имао је јурисдикцију над овим областима за све време постојања српске државе, а и доцније под Турцима, све док

ариљски манастир није опустео (највероватније крајем XVI века) а богослужбене књиге из њега пренете у друге манастире. Доцније, помињу се епископи светосавске Моравичке епархије са титулом митрополита, и то у једном рукопису објављеном у "Старинама" XVI, 102 из 1668. године, где стоје: "кир Рувим митрополит архиљски". Стојан Новаковић то објашњава овако: "С том Епархијом (моравичком) су посастављани неки крајеви који су некада били под Митрополијом жичком. Без сумње је из тих спомена изашла титула митрополита архиљски или ужички, који се у запису од 1668. сад наведеном спомињу." ¹

Поред овога, поменути запис нам такође говори и о хрисовуљи краља Милутина и архиепископа Никодима, којом се, поред установљених светосавских епархија, установљава још седам нових епископија. Једна од тих нових епископија основана је и у северозападној Србији - била је то Мачванска епархија. У њен састав ушле су области око Саве и Колубаре, којима је владао Милутинов брат Драгутин. Једна од његових престоница (Београд је био прва) била је и Дебрц, данашње село у Посавотамнави, источно од Шапца. Нејасно је где се налазило седиште мачванских епископа и докле су се кретале границе ове Епархије.

Радослав Грујић узима као вероватну претпоставку да је за област која је била под влашћу краља Драгутина (Срем, део Босне и Мачва) тада основана Мачванска епархија, која се помиње и доцније за време краља Милутина. Настанком Зворничке епархије, крајем XV или почетком XVI века, раширена је власт зворничког епископа над Мачвом, јер су Турци дефинитивно освојили Мачву и Шабац 1521. и целу ту област припојили зворничком санџаку.²

Чедомир Марјановић сматра, на основу предања о подизању манастира у Подрињу, "да је Драгутин поред Мачванске епископије, основао и Зворничку, између 1282-1316. Друга претпоставка је да је Зворничка епархија могла настати за време владе краља Твртка I (1354-1391) из чисто политичких разлога; да у Подрињу, које је било огромном већином православно, као пандан Мачванској буде једна епископија која би потпадала под Дабробосанску митрополиту краља Твртка."³

Станоје Станојевић је у свом Историјском атласу (Бгд, 1931) означио на карти Пећке патријаршије Зворник као седиште старе Мачванске епархије, што значи да је Зворничка епархија у доба обнове Пећке патријаршије у ствари стара Мачванска епархија.

¹ Стојан Новаковић, Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице, Годишњица Николе Чупића IX, Београд 1887, 23.

² Радослав М. Грујић, Шабачка епархија књ, IV, 974

³ Чедомир Марјановић, Историја Српске цркве II, Београд 1930, 80 - 81

Зворник је под Турцима постао седиште православног српског епископа највероватније због тога што је тада постао и седиште турске политичке власти или што се у њега склонио неко од епископа неке суседне епархије. Оваквих примера у нашој прошлости, нарочито у доба Турака, заиста је било - а били су условљени како политичким догађајима тако и етничким померањима у српском народу, нарочито према западу и северу. Најбољи пример је данашња Дабробосанска митрополија, установљена у Полимљу од Светог Саве, под именом Дабарска. Она је 1713. пренесена у Сарајево, а као спомен на њен првобитни назив она се и данас назива Дабробосанском.

Да је зворничка епархија настала на неки начин од Ариљске или Моравичке говори и чињеница да су у саставу зворничког санцака били и предели источно од Дрине, све до XIX века, а да је граница овог санцака према југоистоку, првом половином XVIII века, допирала скоро до Звечана и да су у његовом саставу били горњи слив Моравице и читав слив Рзава, што значи и околина Ариља. О Епископима (митрополитима) ариљским из XV и XVI века немамо података, изузев о митрополиту Доситеју, владици ариљском из 1526. године, али о месту његовог боравка ништа се не зна. После њега дуже времена немамо помена о ариљским епископима, али зато из XVI, XVII и прве половине XVIII века знамо за петорицу зворничких. Тек 1688. године јавља се митрополит ариљски Рувим, а у XVIII веку чак неколицина, али са различитим титулама везаним за Жичу, Ваљево, Ужице, па и Зворник. Ову поновну појаву ариљских епископа треба везати за време обнове Пећке патријаршије, кад су обновљене многе старе епархије у својим седиштима, па и ова у ариљском Манастиру.

Стојан Новаковић истиче да се на "искрај хришћанске и у почетку турске власти у овим пределима помиње у Ваљево митрополит. Најстарији који се у вези са Ваљевом помиње јесте Теофан ..." ⁴ О његовом наследнику немамо података, али се зато од XVIII века за црквену организацију у овом крају јавља назив Ваљевска или Ужичко-ваљевска епархија. Први познати епископ ове Епархије био је Григорије (1714). Већ 1715, у једном списку катедара који је припадао јерусалимском патријарху Хрисанту, налазимо помен о Ваљевској епархији.

За време аустроугарске окупације Србије, од 1717. до 1739. године, Ваљевском је епархијом управљао Доситеј Николић.

Делови Ваљевске епархије, односно Ужичко-ариљске, који су остали под Турцима, највероватније су добили новог епископа са седиштем у Ужицу. Београдским миром (1739) обе епархије су поново спојене у једну, са седиштем у Ваљево. Тако је остало до ослобођења Србије и стварања нове црквене организације 1831. О епископима ваљевским мало се зна, али се зато зна да је по достојанству иза

⁴ Стојан Новаковић, цитирано дело, 24 - 25

београдског митрополита одмах долазио епископ ваљевски. Они су се старали о Православној цркви у Србији за све време аустроугарске окупације. До 1735. епископ ваљевски је био Доситеј Николић, пореклом Херцеговац, кога је вероватно са собом довео митрополит Мојсије Петровић. Он је "1713. био егзарх у Ваљеву, 1714. је изабран, а 1715. посвећен за владику, 1722. потврђен је од аустријских власти за епископа."⁵ Када је 1726. устоличен у Сремским Карловцима за митрополита београдско-карловачког Мојсије Петровић, као изасланици "от Србије", били су присутни епископ Доситеј и ваљевац капетан Јефта Витковић. Био је такође присутан и на црквеном сабору у Сремским Карловцима 1731, а 1732. био је поново са Јефтом Витковићем делегат на црквеном сабору у Београду. Са положаја ваљевског епископа сменио га је митрополит Вићентије Јовановић и отерао у Сремске Карловце, где је и умро 11. јуна 1738. Са њим су изгледа имали муке и народ и свештенство, али и његови претпостављени, па и сам пећки патријарх Мојсије Рајовић, што нам потврђује и једно писмо које је он упутио карловачком митрополиту Вићентију.

И поред тога што је Ваљево било седиште епископа, оно није имало православне цркве, јер аустроугарске власти нису дозвољавале да се она подигне, док су свестрано помагале пропагандни рад римокатоличких монашких редова. Као потврда овакве аустроугарске политике је римокатоличка парохија, створена у Ваљеву 1736.

Одласком Доситеја Николића из Ваљева сјединиле су се Ваљевска и Ужичка (Моравичка) епархија, јер је већ Доситејев наследник Митрофан носио титулу митрополит "ваљевски и ужички" и гласао је за укидање Пећке патријаршије 1766. и за њено сједињење са Цариградском.

Какве је последице имало укидање Пећке патријаршије на живот Цркве у овом крају?

Укидањем Пећке патријаршије Турци су хтели да у свести српског народа униште верски, а још више национални и политички значај Пећи. Зато, за епископе и доводе махом Грке - људе који су обично били у дослуху са Турцима (како би и на тај начин потврдили своју лојалност), да би заштитили своје личне интересе. Митрофана је наследио Јоаким, "митрополит ваљевски, ужички, при том же ексарх всеја Илирикији". Он је изабран "30. октобра 1767. у Цариграду."⁶ Резидовао је у Ваљеву, што нам потврђује и запис из 1774. који говори о утврђивању међа манастира Вољавче "при епископу ваљевском Јоакиму"⁷ Ово често мењање титула (епископ ваљевски - митрополит ваљевски) Стојан Новаковић овако тумачи: "Патријаршија цариградска није се са тим титулама много цењкала. Ко је год био или

⁵ Душан Ј. Поповић, Србија и Београд, Београд 1950, 126

⁶ Димитрије Алексијевић, Прилози за историју Српске цркве, Весник Српске цркве 1909, 934.

⁷ Љуба Стојановић, Записи и натписи II, 3412

честољубивији или је имао епископску столицу у већем месту или у знатнијем пределу, тражио је и добијао титулу митрополита”⁸.

Време кад Ваљевском епархијом управља Јоаким је и време последњег аустријско-турског рата (1788-1791), кад су на аустријској територији образовани увежбавани српски добровољачки одреди (фрајкори). Они су успели да протерају Турке до Чачка и Јагодине. Осмог априла 1788. пао је у аустријске руке и Шабац. Тако су Шабац и шабачка нахија остали без епископске јурисдикције, па се услед новонастале ситуације и обраћају карловачком митрополиту Мојсију Путнику, преко каонског игумана Пајсија Јовановића и још једног свештеника, тражећи да им пошаље некога од ”дворјана”. Митрополит Мојсије и предузима кораке као надлежни архијереј над целом Мачвом и поставља свештеника Јована Новаковића за шабачког пароха, како би се спречио неред и злоупотреба околног свештенства, а шабачку парохију припаја Митровачком протопрезвитерату. Такође, наставља са сређивањем црквених прилика, јер наређује митровачком протопрезвитеру Гаврилу Исаковићу да прегледа свештеничке синђелије, како би утврдио коме која села припадају; да упућује свештенство да врши црквене обреде у цркви и да воде протоколе.

Ужичко-ваљевски епископ Јоаким се највероватније повукао у ужичку нахију, која је остала под Турцима, па о њему и његовом раду за време рата веома мало знамо. После Свиштовског мира 1791. године, Јоаким је поново преузео управу над целом Ужичко-ваљевском епархијом. Он је, 6. јуна 1793, издао синђелију проти Матеји Ненадовићу са потписом ”Јоаким митрополит ваљевски.”

Јоакимов наследник Данило изабран је октобра 1794. после његове смрти. За његово име везано је и преношење седишта Ужичко-ваљевске епархије из Ваљева у Шабац, јер се он први почиње потписивати као ”владика шабачки”. Званичан назив за епископове Епархије, којим се служила и Цариградска патријаршија, био је ”Ужичко-ваљевски”, а произвољно служење скраћеним изразима (ваљевски, ужички, шабачки) стоји у тесној вези или са традицијом или са местом владичанске резиденције.

Данилов наследник био је такође Грк Антим Зеповић. Дошао је у Србију у време управе дахија када настаје страشان терор који кулминира у сечи народних кензова и угледних црквених људи, што ће бити и непосредни повод за избијање устанка у пролеће 1804.

У побуњеном београдском пашалуку била су тада двојица епископа Грка: београдски митрополит Леонтије и шабачко-ваљевски епископ Антим, који су се у потпуности разликовали и према којима су устаничке вође имале потпуно различит став. Док је Леонтије био порочан и превртљив човек, уз то и директни кривац за смрт архимандрита Боговађе Хаџи-Рувима, Антим је био уредан, тачан и

⁸ Стојан Новаковић, цитирано дело, 27.

углађен архијереј, те је као такав стекао и народне симпатије. Резидовао је у Шапцу и преживљавао све патње заједно са народом, био хапшен од стране Турака а касније упућен у многе планове устаника. Он је (а не митрополит Леонтије) требао да миропомаже на Велику Госпојину 1805. у Боговођи Карађорђа за народног вођу.

Године 1806. је пребегао у Срем, где се за њега заузимао код аустријских власти сам митрополит Стеван Стратимировић. У Србију се није смео вратити, а 25. јула 1807. Стратимировић му је издао "уверење о његовом понашању, којим би могао да се представи, ако куда пође."⁹

После издавања овог уверења, губи му се траг у историји Српске цркве.

Он је јануара 1806. пребегао у Срем и више се није враћао у Србију. Међутим, Цариградска патријаршија га је сматрала формално епископом све до октобра 1814, када је за његовог наследника изабран Данило II "Алаук", јер је Антим поднео оставку.

Карактеристику времена у коме су Црквом управљали Грци дао је Вук Караџић, који пише да су они "дотле доћерали свештенство, да је тешко наћи попа који зна добро читати! Они никад не питају: зна ли што онај који хоће да се запопи, него само гледају, може ли платити. Али од онаки архијереја не може се ничему бољему ни надати, једно што су они људи од туђега народа и језика, и то од народа који с народом српским никад није био у правом пријатељству; а друго, што и они сами сакупљују своје епархије на годину, па се највише морају старати да скупе новца, да изваде главно и добитак да би могли и у напредак закупуљивати и подмићивати, или, ако је други надметну и ишћерају, да могу живети док се опет такво што нађе; а треће, што су и они сами понајвише људи прости..."¹⁰

Овај Вуков став о грчким владикама свакако је близу правог чињеничног стања. Насупрот њима, парохијско свештенство и манастирско монаштво је сасвим супротно схватило своју улогу и преузело на себе такорећи сву бригу о свом народу.

II

Заштита националних интереса, што је до 1766. била углавном брига српских патријараха и епископа, постала је сада превасходан задатак парохијског свештенства и монаштва. Идеја о ослобођењу од Турака и обнови српске државе увек је у народу била актуелна, а негована је управо уз манастире, као места где се народ одувек највише скупљао. Управо ту су се могле чути проповеди монаха или свештеника и причања о прошлости приликом зборована или појединих празника.

⁹ Др Душан Кашић, Епископ шабачки Антим, Теолошки погледи бр. 4 1979, 280

¹⁰ Вук Стефановић Караџић, Даница, Београд 1969, 130

Цркве и манастири су такође били места где су одржавани поверљиви састанци народних вођа и кнезова, са угледним калуђерима и свештеницима, и ковани планови за ослободилачку борбу, јер су баш манастири били та света места где је негована и освежавана народна традиција. Велики број свештеника и монаха ангажује се око припрема за устанак и врши готово сву дипломатску активност, још од времена Кочине крајине и предустанничког доба.

Најизразитији је свакако пример трonoшког архимандрита Стефана Јовановића. Он је пред сам аустријско-турски рат 1788. вршио агитацију по Србији, да Срби у што већем броју ступе у добровљце (фрајкоре), који су били претходница аустријској војсци. Како се ратна срећа ускоро окренула Турцима и они почеше потискивати Србе к Сави и Дунаву, то архимандрит Јовановић сазива виђеније људе и народне кнезове у Трношу, где доносе одлуку да од аустријског цара затраже помоћ у људству и муницији, како би организовали своју војску, са којом би, уз помоћ Аустрије, бранили земљу од Турака. Од ове молбе није било ништа, јер је аустријска војска напустила Србију, а са њом је и велики број српских породица прешао преко Саве и Дунава, плашећи се турске освете. Са њима је отишао и архимандрит Јовановић и у Аустрији наставио свој дипломатски рад, трудећи се да бар посредством аустријског цара издејствује Србији неку унутрашњу аутономију.

Када је, 1791. године, потписан Свиштовски мир и када је одлучено да граница између Аустрије и Турске остане као и пре рата, архимандрит Јовановић је одлучио да се врати у свој манастир Трношу, разочаран као и већина Срба оваквим ставом аустријског цара према српском народу. То огорчење исказао је и кнез Алекса Ненадовић када га је Михаљевић наговарао да се не враћа у Србију својим познатим речима: "Идем натраг преко Саве, а немам писара ни других учених људи, но ћу ићи од манастира до манастира и казивати сваком калуђеру и попу да у сваком манастиру запишу: да више никад ко је Србин Немцу не верује."¹¹ Једино што су Срби добили Свиштовским миром била је амнестија због учествовања у рату против Турака.

Последњим ратом Срби су изгубили много, а највише се тај губитак осетио у црквеном животу, јер су се Турци посебно окомили на манастире и цркве које су немилосрдно рушили и палили. Хаџи Рувим је у једном свом запису написао: "У то време би велики метеж у пределу белиградском, многе хришћане поробише и цркве погореше а највише у ваљевским пределима. Од Скадра дође паша Бушатлија и са њим многа војска, те попалише и поараше предео ваљевски и цркве и манастире, најпре манастир Боговађу, манастир Рибницу, цркву Јовање, цркву у Крчмару и Петници, манастир Пустињу, цркву у Луковици и цркву у Плушцу, цркву у Бранковини и у Докмиру, манастир у Новацима, цркву у Дивцима и Јабучју и манастир Ћелије. У целом пределу ваљевском

¹¹ Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, Београд 1951, 43

остадоше само две цркве: манастир Грабовац и црква у Пауни не беху поаране...”¹²

Такође се велики број свештеника и монаха у овом рату латио оружја и других обавеза, што је свакако негативно деловало на обављање њихових свештеничких дужности. Многи калуђери су бежећи испред Турака однели са собом богослужбене књиге и свете сасуди, а после склапања мира нису се вратили у Србију, тако да се за тим осетила велика потреба.

Закључењем Свиштовског мира и протеривањем јаничара из београдског пашалука, а постављањем Хаџи Мустава паше за београдског везира, настало је подношљивије време за Србе. Султан је 1793. и 1794. године издао Србима низ самоуправних повластица и указ по којем је дозволио слободно исповедање хришћанске вере, а такође и право да се обнављају порушене цркве и манастири. Овај нови курс у турској политици убрзо се повољно одразио на црквени живот уопште. Прота Матеја у својим Мемоарима о томе пише: ”Цркве и манастири стари почну се оправљати и изнова градити, давши само 500 гроша везиру за изун (дозволење), пак гради цркву где хоћеш и колику хоћеш.”¹³

Познато је да је у овом крају обновљено неколико манастира и цркава: 1794. године обновљен је манастир Боговађа,¹⁴ манастир Благовештење рудничко, у који су се 1791. уселили студенички монаси и, ”узевши изун од везира”, почели градњу овог Манастира;¹⁵ 1798. године обновљена црква Манастира у Моравцима¹⁶ док су манастир Рачу обновили трношки монаси.¹⁷ Било је то време кад су не само обнављане цркве и манастири, већ и време кад ”везир (Мустафа паша) допусти слободу црквама и многе се обновише и воздвигоше, старе поновише и где нису ни биле начинише.”¹⁸

Настало је дакле једно ново време, кад је у тим обновљеним и подигнутим црквама и манастирима требало поново почети служење, а самим тим вратити у Србију све оне црквене утвари и драгоцености које су са собом однели калуђери из разних манастира, бежећи пред Турцима у Аустрију, а остављајући их по сремским манастирима. Како се велики број тих калуђера није вратио у Србију после склапања мира. То су црквене и народне старешине у Србији започеле акцију да се те ствари врате ономе коме су и припадале. Позната је представка из 1793. године коју су потписали ваљевски оборкнезови: Алекса Ненаковић, Лазар Илић и Петар Радарац, са осталим народним главарима, којом се обраћају митрополиту Стратимировићу, молећи га да пронађе и да нареди да се

¹² Слободан Живојиновић, Манастир Боговађа, Боговађа 1971, 19

¹³ Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, 37

¹⁴ Записи и натписи 3663, 3684 и 3707

¹⁵ Исто, 3719 - 3723

¹⁶ Исто, 3739

¹⁷ Исто, 3700 и 3711

¹⁸ Исто, 3775.

врате ствари манастира Ћелија код Ваљева, које је однео са собом игуман Хаци-Симеун Бркић кад је пребегао са аустријском војском.

Како са враћањем ових ствари није ишло лако, јер је било потребно одобрење виших власти, то се молиоци овог пута заједно са представницима свештенства из ове нахије поново обраћају, 30. априла 1794, наводећи да се нема чиме служити служба и да је њиховој "убогој богомољи доста што је и погорела и погажена Агарјаном."¹⁹ Тек после ове молбе, 15. јула 1794, ове ствари су враћене манастиру Ћелијама, пошто су пронађене у манастиру Гргетегу.

Нови курс у турској политици према Србима омогућио је такође и да свештенство посети мало више бриге самој организацији верског живота у народу. Верски живот се одвијао и до сада, али се у њему огледају и неке специфичности својствене ваљда само овом нашем српском народу. Та специфичност је у томе што је, и поред порушених цркава и попаљених манастира, домаће огњиште постало место где се одвијао веома активан верски живот. Милован Видаковић говори управо о том верском животу, који се по његовом сећању одвијао редовно уочи празника и недеље када је отац сакупљао све укућане пред упаљену воштаницу "коју би на стјену од источне стране поставио, и тако сви к истоку окренути, напред ми дјеца, а за нами старији били би, и најмање пол часа Богу би се молили. Иконе у кући имали нисмо, но свако је се молио како је које знало, и оно је на уста своја свако произносило што је кто у онај час на срдцу к Богу чувствовао."²⁰

Ово је такође и време када се у животу Цркве у овом крају јавља млади Матеја Ненадовић, син знаменитог Кнеза Алексе Ненадовића, који ће живо учествовати у свим бурним догађајима у животу устаничке Србије, као прота и војвода, и о свим тим догађајима оставити једно драгоцено сведочанство у својим "Мемоарима". Њега је у чин свештеника рукоположио ужичко-ваљевски епископ Јоаким, и издао му 6. јуна 1793. синђелију, којом га поставља на једну од бранковачких парохија "да попује и закон христијански совершује во село Забрдицу и во селу Јасеницу и во селу Попучке..."²¹ у даљем тексту ове синђелије владика наређује народу да не траже другог свештеника осим Матеје, јер "он вам будет служити по преданију свјатих апостол и свјатих богоносних отец, жеже јесте крестити, венчати и прочаја свјашченаја дела будет вам совершити... И определихом јему да служи цркви бранковичкој са прочим свјашченици."²²

Касније је Протина парохија вероватно проширена, јер запис на Цветном триоду бранковачке цркве то управо говори, а вероватно потиче од самог Проте. У запису се каже да је он "имјејај парохију: Забрдицу,

¹⁹ Др Душан Пантелић, Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791 - 1794, 155.

²⁰ Аутобиографија Милована Видаковића, Гласник српског ученог друштва књ. 30, 1871. 111, 112.

²¹ Синђелија проте Матеје Ненадовића, Гласник СУД 20, 1866, 132.

²² Исто

Јасеницу, Попучке, Дрочине и све до реке Колубаре, па и са оне стране где и једног християнина нађе насиље од Агарјана терпјашча...”

Што се тиче протиног образовања, може се рећи - с обзиром на време кад је живео и кад школе није такорећи ни било - да је Прота добио колико-толико систематско образовање. Прво је ”Учио књигу” код свог пароха попа Станоја, јер како Прота сведочи, ко је год желео што научити ”морао је попу или у манастир ићи”. Колико је ту научио сам описује: ”Ја код попа Станоја научим тај врлетни буквар и почнем часловац, и у месецослову научим свеце казивати... јер који је крст пола окружен црвеном бојом, оно је мали светац, и од подне може се радити; а који је сав окружен, то је велики светац и ништа се не ради него вазда седи и једи а не ради. А зашто? Да те Бог не покара.”²³

Ово Протино сведочанство драгоцено је из више разлога, јер показује колико је у суштини било површно његово (Станојево) знање, а самим тим даје и слику образовања ондашњег свештенства. То је, такође, и слика верског живота у народу и поштовања појединих празника и светитеља у чије се дане није радило, да се ко не би огрешио.

Своје школовање Прота је наставио у Срему, где се његова породица склонила за време аустријско-турског рата, код учитеља Игњата Сабова у Купинову, а затим код проте Лазара Георгијевића у Ашањи, где је ”изучио црквено пјеније и проче богословске науке.”²⁴ Са оваквим образовањем, а у својој шеснаестој години, отпочео је Прота вршење свог свештеничког позива, захваљујући свакако и чињеници што је био син једног од најутицајнијих српских кнезова. О томе и он сведочи: ”Шта је стало било владики што нисам јошт ни браде ни бркова имао; он је желео учинити кнезу хатер а ваљда му је и новаца требало ... Но после видим како је то лепо бити попа.”²⁵

Мада млад, Прота је веома озбиљно схватио свој позив и обављао га са великим богопоштовањем целог свог живота, остварујући Христову заповест о љубави према Богу и ближњима, учећи и своје млађе у ”Мемоарима” да је остварење заповести ”љубити Бога и отачаство” идеал којем треба да теже. Руководен управо оваквим идеалом, Прота нам је ту (у Мемоарима) дао потпуно реалистичку слику ондашњег верског и црквеног живота предустаничке Србије. ”У то време (1793), прича Прота о свом бранковачком братству, био је парох стари мој учитељ попа Станоје и поп Никола из Кршне Главе, оба стари и не велике науке, но што се тиче крстити и венчати и друге обреде црквене, то су добро знали и мене у томе поучавали. После смрти попа Станоја, отац мој запопи брата његовог Пантелију, који је учио мало у манастиру Студеници, и попа Мату, који је учио код Светогораца путујући.”²⁶

²³ Мемоари, 37

²⁴ Мемоари, 39

²⁵ Мемоари, 39 - 40

²⁶ Мемоари, 41

Из ових Протиних речи може се закључити: да је ондашње свештенство било махом приучено и оспособљено за вршење најчешћих богослужбених обреда, док му је свакако недостајало богословско знање; да су нахијски кнезови имали великог утицаја ако не и пресудну улогу у избору и рукополагању нових свештеника ("отац мој запопи"); да су и путујући светогорски монаси учествовали у организовану духовног живота свог народа. Они су долазили у Србију где су се задржавали и по читаву годину. Понекад би презимели у неком манастиру, преписујући књиге за неки манастир или цркву, или поучавајући млађе писмености.

Верски живот у народу имао је, може се рећи, своја карактеристична обележја. У цркву је народ долазио обично о већим годишњим празницима (десет или више пута у години), не знајући како се у цркви треба понашати. Зато Прота и каже да је он са млађим свештеницима поучавао децу и народ док су се старији исповедали, али је и сам кнез Алекса често пута користио свој ауторитет да би завео ред у цркви. С тим у вези је и Протино мишљење да нема цркве ни уредбе без мирске власти, а ни мирске без духовне, и да треба да се узајамно помажу. Ако ли један тражи преимућство над другом, "то су обе код простог народа слабе, и или касно или скоро обе пропале".²⁷

Колико је рад ових свештеника био плодотворан казује и чињеница да су свештеници све неспоразуме међу својим парохијанима изравнавали тако да они нису одлазили на било какве друге судове. "Све ми то, каже Прота, поравнамо и помиримо, уверавајући добре о царству небеском, а страшећи зле муком вечном. Нас је било у селима која су бранковичкој цркви долазила, пет попова ... Ми смо сви свештеници као браћа живели, а народ нас је као апостоле почитавао и слушао, тако да су и од околних нурија долазили и гледали, и цркви милостиње као у манастире давали, а свештеници други од нас обичаје примали."²⁸

Пост се у народу такође строго држао, па чак и код оних који су се одметали у хајдуке, што нам сведочи и Вук Караџић, али је било и случајева када су свештеници разрешавали народ од поста, да не би когод умро од глади, о чему нам даје сведочанство Милован Видаковић, описујући један збег у време Кочине крајине. Све ово ипак показује да је у предустаничкој Србији био развијен духовни живот и сачувана народна традиција, што ће одиграти драгоцену улогу у време претстојећих устаничких борби, које ће прекинути десетогодишњи мирни и плодотворни рад српског народног свештенства, на култивисању верског живота свог народа.

²⁷ Мемоари, 44.

²⁸ Мемоари, 42

III

Кад је, у зиму фебруара 1804, букнуо Први српски устанак, свако се према својим могућностима и способностима ангажовао. Међутим, и у овим ратним данима (1804-1813) није се занемарила вера ни верски прописи. О томе су извори веома оскудни, али ипак дају јасна сведочанства да су свештеници и монаси и у новонасталој ситуацији опет били на челу народа; не аниматори који друге подстичу на борбу, већ истински борци и вође свог народа. Пример седог буковичког проте Атанасија Антонијевића, који је заклињао устанике по верском обреду, то недвосмислено показује. Многи свештеници попут Проте Матеје, Луке Лазаревића, архимандрита манастира Раче Хаџи-Мелентија, Николе Смиљанића и многих других који постају борци и ратници, свесни да и ако оружана борба није њихов посао, интерес нације и стицање слободе траже од њих и такву жртву. Међутим, они никада нису заборавили ни свој превасходни задатак: бригу о духовном животу: па је велики број примера да су свештеници, кад су и где су то могли, вршили богослужења.

Пред напад на Аганлију, који је законачио у Дрлупи, Петар Јокић сведочи: "Ал' уједанпут поче неко да удара као у клепало. Пођипасмо, а сунце се родило, а оно сикирицом ударају у проштац и прота већ метнуо петраил на врат, ту очита јутрење. Ми како стижемо онда скидамо капе и молимо се Богу."²⁹

Велике заслуге за очување верског живота несумњиво припадају и карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу, који је од почетка устанка у тесној вези са устаничким вођама. Путем преписке са појединцима он је увек у току збивања, добро обавештен, а његове савете и препоруке устаници радо прихватају и спроводе. У једном његовом писму од 10. августа 1805, упућеном Јакову и Матеји Ненадовићу, он излаже своје предлоге везане за свештенство: "Није добро да свјашченство и калуђери оружје носе, у бој иду, цркве и молебствија оставе и приме се званија које није њиово, но свјашченици нека се држе Бога, Цркве, нека уче народ нека цркве воздвизавају, школе заводе и народ ободравају ... Они свјашченици који су между војводама сада да не забораве да су свјашченици и само поузданијем, словом, советом и ободренијем, а не оружјем, сабљом и пушком да началствују."³⁰

Старајући се, дакле, да верски живот не замре, Стратимировић је послао устаницима чадор - цркву са свим потребним за вршење богослужења (антиминс, путир и све остало). Ова Војна капела била је у време опсаде Београда постављена у Топчидеру и у њу су на

²⁹ Петар Јокић, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд 1980, 182

³⁰ Радослав Перовић, *Први српски устанак - акта и писма*, Београд 1977, 136.

богослужења одлазиле све старешине. Овако импровизованих капела било је доцније и код појединих магистрата. Стратимировић користи сваку прилику да посаветује устанике, да их упути како да се односе према Турцима, према Вожду и старешинама: "... Царске јего људе почитујте и чувајте, штедите крв невину, пазите да не учините обиду невиним турком, а најпаче не косњавајтесја мечетов и свјатиње их и гледајте да никаквим начином не обезчестите оно што год они за свјатињу почитајут."³¹

Поред богослужења која су вршена по импровизованим капелама, под ведрим небом, у предаху између две битке и у свакој могућој прилици, Петар Јокић сведочи и о богослужењу у цркви у Неминикућама на Цвети 1804, где је вероватно одслужено вечерње. Пред јуриш на Јадру 1804, опет сведочи Јокић: "Поменусмо Бога, сви сложено јурнемо на Турке, и Бог даде, те ми још ни трећу ватру не испалисмо, Турци побегоше."

Ова мисао, да успех у војевању зависи од Божије воље, присутна је и у писмима Карађорђевићим појединим устаничким вођама. Кад пише Јакову Ненадовићу, Карађорђе му поручује: "... И тамо добро држите да би Бог дао да барем на том крају ништа не учине..."; или "... а Бог милостиви зна шта ради, он ће нам помоћи..."³²; или Проти Матеји "како је фала Богу и Матери Божијој на овоме крају све добро и мирно..."³³

Постови су такође држани. Поред вишедневних постова, којих су се устаници строго придржавали, држани су и једнодневни постови у среду и петак, а постојао је и заветни пост у понедељак. О томе како се постило сведочи и Анта Протић: "... Узмемо да ручамо, но какав је овде био ручак: загризи суву крушку па умочи у пекмез"; или друго сведочење: "По свршетку овог боја (на Сјеници) наступи Петров пост, који су онда Срби набљудавали и постили страшно."³⁴ Строго су држани и остали постови, не само Петров. Постили су сви, почев од Карађорђа и чланова совјета па до обичног народа. "Погача и папула уз пост; а погача и суво месо уз мрс - за Карађорђа је била најбоља храна."³⁵

Карађорђе је водио рачуна и о исхрани војске, јер у једном писму Јакову Ненадовићу 1808. наређује да се сваком војнику има давати ока хлеба и пола оке меса на дан, а за време поста да се даје пасуљ уместо меса. Нарочито су празноване покладе. Обичај је био да војска, уколико је близу своје куће, одлази кући да покладује са својима, а сутрадан се враћала на положаје. Прота Матеја пише: "Ја саставима војнике и рекнем онима који су из оближњих села: Вечерас су браћо покладе; идите кућама те покладајте, па рано ујутро дођите."³⁶

³¹) Радослав Перовић, Цигирано дело, 182.

³²) Голубица, 163 и 164.

³³) Исто, 273.

³⁴) Анта Протић, Повесница, Београд 1980, 16.

³⁵) М. Милићевић, Поменик, Београд 1888, 229.

Колико су Срби били одани својој прадедовској вери и колико је она прожимала све њихове активности показује и пракса да су после сваке победе над Турцима, или какве опште опасности, чињена молебна прошенија - после победе на Мишару и на Карановцу, а такође и 1813. када се сазнало да су турци са свих страна ударили на Србију. Сам Карађорђе је наредио да се чине милитве по свим кнежевинама; он пише Проти Матеји: "Кад примите ово наше писмо онога минута да скупите сву вашу кнежевину на једно место, од сваке куће по човека, и све калуђере и попове и учините једно богомолство сви совокупно..."³⁷

Прокламација коју је Карађорђе упутио свим кнезовима 1813. такође показује ту приврженост вери прадедовској: "Боље је у својој вери и на своме отечеству и умрети, него веру своју погазити, за што у светом Евангелију говори: ако праву вјеру имаш, то и спасен будеш; - даклем, боље је у својој вјери умрети него пред Богом и пред народом осуђен бити."³⁸ Завршетак ове прокламације најбоље показује јачину те вере: "О Боже всемогући, обрати милосрдне очи твоје на благочестије и церков Твоју... Боже, помилуј и охрабри народ Сербскиј и сердца синова србски(х)... Боже всемогући, разори и побједи силу Турску која је наумила разорити благочестије Твоје..."³⁹

IV

Српско народно свештенство било је један од главних покретача Првог српског устанка; у њему је масовно учествовало и остало уз народ до његовог краја. Турски зулум био је подједнако тежак и народу и свештенству и они су га до краја заједнички делили, јер су већ вековима били научени да заједно трпе. Интерес Цркве и интерес нације био је исти, па отуда и сам Карађорђе често истиче да се бори за ослобођење од дахијског зулума и за веру православну, тј. за свој национални идентитет. Оваква борба захтевала је способне и поверљиве људе, а свештенство својим, иако оскудним знањем, представљало је подлогу на којој су се ови планови могли заснивати. Зато је свештенство и било заступљено у првим органима власти, било као њени идеолози, било као чланови судава или као војводе. Приметно је, такође, да у свим овим догађајима не учествују епископи, којима није ускраћивана њихова јерархијска (литургијска) власт. Они су и тада уживали своја епископска права. Рукополагали су, освећивали су антиминос и цркве, примали своје епископске приходе; али са животом народа нису имали готово никакве везе. Разлог је у томе што су они били Грци и што се добро знало на који начин су долазили до епархије, те као такви нису ни мало уживали поверење устаничких вођа, а устаници се и понашају тако као да немају епископа. Шабачки владика Антим пребегао је у Срем 1806, јер

³⁶ Мемоари, 80.

³⁷ Голубица В, 262

^{38, 39} Исто, 269.

се уплашио турске одмазде због сарадње са устаницима, а београдски митрополит Леонтије обављао је до 1809. (када је и он пребегао у Срем и када је Србија остала без иједног епископа) архијерејска чинодејства и у његовој епархији, али је био потпуно одбачен и презрен, те је тако изолован од свих устаничких послова.

Знајући да Црква не може бити без епископа, а немајући поверења у Грке, устаници бирају за митрополитског намесника Хаџи-Милентија Стефановића, архимандрита манастира Раче, кога шаљу као члана депутације у Русију, желећи да тамо буде хиротонисан за епископа. Међутим, ни тада, а ни касније, и поред свих Карађорђевих настојања, није посвећен за епископа, мада је устаницима било итекако стало да добију своју вишу националну јерархију. Ако је било потребно од некога тражити савете, устаници су се обраћали карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу, који је у то време представљао највиши црквени ауторитет не само за Србе у Хабсбуршкој монархији, већ и за Србе у београдском пашалуку. Своје старање за успех устанка он је безброј пута посведочио, а и код свештенства у Карловачкој митрополији развио схватање о значају устаничке борбе, па су многи школовани калуђери од првих дана устанка почели прелазити у Србију да би своје знање ставили на располагање младој - после четири века васпостављеној - српској држави.

Совјет, који је био највиша власт у ослобођеном делу Србије, водио је и црквене послове. Свештенство се томе није противило, сматрајући да је у новонасталој ситуацији то неизбежно и потребно, али и привремено. Тиме се ствара један нови однос између Цркве и нове државе, до тада непознат у српској историји. Дијархија, која је постојала у средњем веку и која је усклађивана на опште добро свога народа, сада је поремећена. Последнице тога неће се одмах осетити, али ће касније на темељима овог новог односа - за који се може рећи да је ипак настао без икакве зле намере - држава себи омогућити да увек има увид у рад црквених органа и да их чак и спутава у обављању и извршавању чисто канонских задатака. С друге стране, колико год су се Совјет и уопште нова власт постављали и као заптитници црквених интереса, поједина свештена лица која су активно учествовала у устанку и новој власти, нису имала било каквих владарских претензија. Тиме су осведочили своје најискреније намере према свом народу. Најупечатљивији и најсветлији лик таквог свештеника је Прота Матеја Ненадовић, кога је на акцију покренуло чисто родољубље. Он је међу првима кренуо да диже народ, набавља муницију; он постаје први српски дипломата, преговара са царевима, саставља законик устаничке Србије, постаје први председник Совјета, војвода - али изнад свих ових политичких звања он остаје свештеник. Чак се плаши да сва ова звања и почести не баце у заснак његов свештенички чин, па, кад је и он 1811. добио од Совјета војводску диплому, пита се "кад сам могао од 1804. до 1811. године са

владичанском синђелијом војевати, зашто и сад не могу?" Молио је вожда да команду преда брату Сими, али му то није уважено.

Проти је можда сметало што му се Вожд обраћа као "сербском војеводи", не помињући нигде његов свештенички чин. Протин син, књижевник Љубомир Ненадовић, приликом штампања очевих дела, поред овог дела текста у којем се говори о војводској дипломи, дописао је примедбу и своје мишљење: "Ја тврдо држим да је он ово неколико речи противу војводске дипломе рекао у одбрану свога свештеног чина. Он је дотле ишао по народном послу у Петербург и Беч, био јепредседник Совјета, предводи војску на Шапцу, крај Дрине, на Врачару и по другим местима, али то је све чинио као свештеник, као прота. Сад, пак - 1811. године - учинило му се да војводска диплома уништава његову синђелију и свештенички чин, који му је био милији од свих других чинова, и који чин до гроба је поштовао више него друге светске чинове."⁴⁰

У многим препискама са ондашњим значајним личностим, такође је веома наглашен Протин чин, јер га сви ословљавају са "прота", "пречесњејшиј и високодостојњејшиј господин протопрезвитер Матеј Ненадовић", "пречестњејшиј господин прота", чиме је јасно изражено поштовање према њему као свештенику. Такође, у многим документима из устаничког времена, где се спомиње "прота" без имена, јасно је да се односи на Проту Матеју, за разлику од такође значајне личности устаничке Србије - попа Луке Лазаревића, који се само у почетку устанка назива "попом", једном чак и "протојереј", док га касније зову, а и сам се он потписује, као "војвода", "командант" или "господар". Ова два примера, иако потпуно супротна, ипак показују и разлику у начину учешћа појединих свештеника у устанку. Прота је више дипломата и стратег, док је Лука борац, јунак и ратник. Лука "осећа да у њему одумире свештеник, насупрот Проти који се тога боји."⁴¹

Видног учешћа имали су свештеници и у раду првих судова као њихови чланови. Први законик у ослобођеној Србији створио је такође прота Матеја Ненадовић, на основу Крмчије, Мојсијевог петокњижја и Јустинијанових закона. Упоредо са стварањем народних судова (чији су чланови били и свештена лица), стварани су и црквени Судови, који су се бавили црквеним пословима и брачним споровима, а у које су улазили и световњаци. Постојање Судова и веома строгог Законика (за те прилике) било је преко потребно, јер су током ратова многе људске вредности поремећене, а требало је организовати и нову власт. Карађорђе зато од почетка устанка истиче да је устанак борба против дахијских зулума и за веру православну, тј. слободу духовног живота и наш национални идентитет.

⁴⁰ Прота Матеја, Из кратких записки, Мемоари, Нови Сад 1969, 288

⁴¹ Др Душан Кашић, Прота Матеја Ненадовић и црквене прилике у устаничкој Србији (рукопис у САНУ - у припреми за штампу)

Нису само честити српски свештеници попут Проте Матеје и многих других давали обележје духовном животу српског народа, већ и многи манастири и цркве као вековни чувари народну традицију, били су својеврсни расадници и извори одакле се народ духовно напајао. Турци су веома добро знали шта и колико они значе за националну свест, па су их због тога често рушили и палили. Историјат многих цркава и манастира у овом крају то најбоље показује. Манастири Боговађа, Ћелије, Чокешина и други били су главна духовна средишта где се народ празником и недељом окупљао и духовно освежавао. Манастир Боговађа је био и место где су се окупљале народне вође и ковали планови за дизање устанка. Још један, а то је Докмир, мање познат као манастир у овом крају, јер је од 1820. године парохијска црква, одиграо је веома важну улогу у очувању духовног живота у овом крају, крајем XVIII и почетком XIX века.

За докмирски манастир везано је и постојање једне народне манастирске школе - докмирске школе - која је ту радила крајем 70-их година XVIII века, а чији рад јепрекинуо аустријско-турски рат 1788. године и о чијем постојању знамо благодарећи неким њеним ученицима и њиховим аутентичним записима. Школу су одржавали калуђери и неки свештеници из околине, а ђацима је поред писмености давала и добру подлогу да могу наставити своје школовање у некој сремској школи. Њу је основао и водио пострижник овог манастира, учени јеромонах Јоаким Суботић, родом из Осечинице. У њој су се ученици оспособљавали и припремали за разне народне послове и занате: свештенике, учитеље, дуборесце, књиговесце и друга занимања, за којима се осећала потреба у целом београдском пашалуку. Позната су имена још неких наставника, међу којима је: поп Никола из Кршне Главе, поп Димитрије из Голе Главе, Јаков Ђелмашевић из Гвозденовића, а свакако и неки други учени људи из овог краја. Школовање је трајало две године и настава се одвијала у зимским месецима, недељним и празничним данима, Кроз њу су прошли многи виђенији људи овог краја. Њени ученици ће убрзо, нарочито у данима устанка и у ослобођеној Србији, играти значајну улогу у културном преображају своје средине.

Може се, дакле, закључити да је докмирска школа настала како услед потреба за писменим људима, тако и ради опремања црква разним црквеним утварима и иконама. Најзначајнији представници докмирске школе били су Хаци-Рувим и његов синовац Петар Николајевић-Молер. Хаци-рувим је у Докмиру учио иконописачку и дуборезачку вештину, коју је усавршио и дотерао до завидне висине и савршенства, па се с правом касније потписивао као "Хаци-Рувим крсторезац". Пре монашења звао се Рафаило и био је парох баболучки при цркви у Бранковини, највероватније до 1784. године. У једном запису из 1873. године каже: "представи се супруга јереја Рафаила, именом Марија" (запис на књизи Триод, Москва 1780, лист 54а), а Вук додаје "Кад му после неког времена умре попадија, он отиде у манастир

Боговађу те се покалуђери.” Још као свештеник бавио се резањем крстова а и као монах је наставио бављење тим занатом, не само из љубави према тој вештини, већ и због оскудице у металним црквеним утварима, а нарочито крстовима. Време дугог робовања под Турцима учинило је да су многи манастири осиромашили, па нису могли набављати скупе црквене предмете нити их добијати из Русије, те су се калуђери довијали и сами их правили од дрвета. Хаџи-Рувим је био један од тих манастирских уметника који је своје рукотворине продавао и од добијеног новца куповао потребне црквене књиге. У једном свом запису каже да је Страсно јеванђеље купио за три турска гроша, новцем који је добио од продаје своја два изрезбарена крста. Поред тога што их је продавао, он их је и поклањао околним црквама и манастирима, па је један свој ванредно изрезбарени крст поклатио 1799. поцерском манастиру Чокешини. Овим крстом је игуман Хаџи-Константин Вујанић, са храмовних врата манастира Чокешине, благословио и заклео хајдучку чету браће Недића, када је 16. априла 1804. пошла на Врањевац да дочека турску ордију која је надирала од Лешнице. Дан касније са истим крстом у руци, Хаџи-Константин је опојао 303 мртва борца, храбре чете браће Недића.

Даровити Хаџи-Рувим оставио је иза себе и велики број цртежа и записа на маргинама неких црквених књига, из којих се може закључити да су и многе народне вође и те како водиле бригу о животу цркве; било да су куповали или откупљивали богослужбене књиге и поклањали их црквама и манастирима, било да су били и ктитори појединих цркава и манастира у овом крају. Хаџи-Рувимове белешке и записи издвајају се не само својом писменошћу и књижевном лепотом за ондашње прилике, већ и специфичним осећањем написаних речи, које изражавају отворено антитурско расположење пишчево. Осим записа, Хаџи-Рувим је оставио и десетак својих цртежа који откривају његову многоструко надарену личност. То га чини једним од последњих великих српских сликара, дуборезаца и графичара XVIII века, чија остварења по својим уметничким вредностима надмашују све оно што је у XVIII веку створено на подручју Београдског пашалука.

Хаџи-Рувимов синовац и потоњи храбри устанички војвода Петар Николајевић-Молер учио је у Докмиру иконопис, да би касније наставио своје усавршавање у Срему. Претпоставља се да је он радио иконе за цркву у манастиру Ђелијама, манастирску цркву у Боговађи, затим у Дивцима и Степању. На жалост, до данас је сачуван само иконостас цркве у Степању. ”Његово сликарство превазилази културно-историјски значај и по својим естетским вредностима означава један нов моменат у развоју новије српске уметности. За њега се већ данас може рећи, са пуно разлога, да је први модерни сликар Србије ... његово сликарство јесобена синтеза каснобарокних војвођанских утицаја са елементима традиционалног живописа који су подржавани у локалним иконописачким радионицама.”⁴²

Тако је и у тешким тренуцима борбе за голи живот, под окриљем Цркве, стварана и уметност по угледу на средњи век, када је Црква такође била покретач и покровитељ свих културних стремљења свог народа.

Шта је Црква дала за национално ослобођење?

Дала је све. Још од првих покушаја припремања за устанак, свештенство и монаштво стају уз народ и остају уз њега све до потпуне победе. Прве припреме и преговори воде се под оркиљем манастира, па и сама идеја устанка, борба "за веру и закон кристијански" није само одобрavana, већ и свесрдно помагана. Примери многих честитих српских свештеника и монаха, који су у тим бурним временима стали на чело народа и за тренутак оставили своје свештеничке дужности, јер је интерес нације то од њих захтевао, то најбоље показују. Црква је, дакле, дала за устанак све што је могла, а дала је зато што је сам историјски тренутак то од ње захтевао: "ил' мрети ил' живети, погинути ил се ослободити."

Управо зато што је срасла и временом изједначена са народом, што је заједно са њим подносила све невоље и тегобе живота, храбрећи га и подржавајући да истраје, Црква је као најбољи познавалац његове душе и његових погледа на живот и свет, а и као чувар народне традиције, осетила народна стремљења и у том правцу употребила сву своју духовну моћ и снагу за њихово остварење.

Делећи ту судбину са својим народом, представници Цркве су управо зато у миру били народни учитељи и просветитељи, а у рату његове вође. Ова зајендичка настојања ускоро ће коначно уродити плодом - Србија ће под кнезом Милошем коначно 1830. године добити политичку и црквену самоуправу и тако остварити свој петвековни сан.

⁴² Славко Шакота, Сликарско дело Петра Николајевића - Молера, Београд 1959 (Зборник Музеја И српског устанка), 142.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атанасије Поповић, Поменик шабачко-ваљевске епархије, Београд 1940.
2. Радослав Перовић, Прилози за историју I српског устанка, Београд 1979.
3. Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, Београд 1951.
4. Душан Ј. Поповић, Србија и Београд, Београд 1950.
5. Јанићије Ђурић, Гајо Пантелић, Петар Јокић, Анта Протић, Казивања о српском устанку 1804, Београд 1980.
6. Душан Пантелић, Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791-1794, Београд 1927.
7. Душан Пантелић, Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794-1804, Београд 1949.
8. Радослав Перовић, Први српски устанак (акта и писма на српском језику) књига I 1804-1808, Београд 1978.
9. Слободан Живојиновић, Манастир Боговађа, Боговађа 1971.
10. М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија књига I и II, Београд 1876.
11. Душан Љ. Кашић, Учешће свештенства у првом устнку, Београд 1983.
12. Душан Кашић, Прота Матеја Ненадовић и црквене прилике у устаничкој Србији (у рукопису).
13. Душан Кашић, Прота Матеја Ненадовић, Теолошки погледи, Београд 1977.
14. Димитрије Аксентијевић, Прилози за историју Српске цркве, ВЕсник Српске цркве 1909.
15. Јован Хаџић, Смесице (Прилози за историју српску 1843-1844), стране 127-318.
16. Мил. С. Филиповић, Почети и прошлост Зворничке епархије, Богословље, Београд 1964, свеске 1 и 2.
17. Стојан Новаковић, Белешке к историји Шапца и Шабачке владичанске столице, Годишњица Николе Чупића, књига IX, Београд 1887.
18. АСАНУ, бр. 10079 (Павле Стефановић - Записи и натписи Хаџи Рувима и Проте Матеје Ненадовића, 57 + 3 листа).
19. Љуба Стојановић, Стари српски записи и натписи II, Београд 1903.
20. Бранко Вујовић, Бранковина, Београд 1983.

Summary

Milan Kovačević

The Church and Religious Life in North-West Serbia at the End of the 18th and the Beginning of the 19th Century

The author reviews the constitution of the Serbian Orthodox Church dioceses, their gradual development and the change of the episcopal seats in this area.

After the abolition of the Peć Patriarchate in 1766 the positive pastoral work of the bishops faded away. Serbian priests and monks, in spite of their comparative lack of education took a prominent role in the preservation of spiritual life and national identity. The interests of the Church and the nation were identical in the uprising and post-uprising period. Among other Serbian priests, the author emphasizes the role of Mateja Nenadović.

Sharing the same destiny with their people the Church representatives were their educators and teachers in peaceful times and their spiritual leaders in the just war for freedom.